

ԳՐԱԿԱՆ

Ե Ի

ԻՄԱՍՏԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՇԱՐԺՈՒՄ

Տ Ե Տ Ր Է.

ԲԱՅՈՒՄՆ

ԱԶԳԱՅԻՆ ԺՈՂՈՂՈՅ

1883 Մայիս 27

ՆԱԽԱԳԱԳԱՀԱԿԱՆ ՃԱՌ

«Երեսփոխանի Հայոց օրհնեայ Ազգին,

1874 Փետրվարի 16 ին Տեղապահ եւ Ապրիլ 24 ին Պատրիարք  
ընտրուելով, պատուական Ժողովոյդ այս աստներորդ բացման  
անձամբ կամ մէկ յարգելի եղբօր փոխանորդութեամբ ներկայ  
կը գտնուիմ: Կը մաղթեմ որ արդիւնաշատ լինի Ձեր յառաջի-  
կայ շրջանն: Ինը տարիներ իմ բազմաշխոս՝ բայց կարի ա-  
պարդիւն պաշտօնավարութենէս յետոյ, նայելով շատերուն ազ-  
գասիրական եռանդին՝ Աստուծոյ օրհնութեանը եւ պաշտպա-  
նութեանը վրայ յոյս ունիմ, որ յատուկ խնամքով պահպա-  
նած է մեր Ազգը ցարդ, մանաւանդ այս վերջին հինգ դարե-  
րուն մէջ Օսմանեան Գահուն հզօր հովանւոյն ներքեւ. ուրեմն  
պարտիմք ի խորոց սրտի աղօթել որ գօրութեանց եւ իշխա-  
նութեանց Երկնաւոր Տէրը մեր օգոստափառ Սուլթան Համիտ  
զեօած, բարեփոխ եւ հանձարեղ Կայսեր բարեբաւտ երկար  
տարիներ եւ խաղաղ թագաւորութիւն շնորհէ, իր գահը ան-

տասան պահպանէ, որուն շնորհները կը վայելեմք ցայսօր, եւ յոյս ունիմք վայելելու ազգովին յարածամ:

Մեր ներքին գործերը յաջողցնելու կամք, աշխատութիւն չեն պակսիր. թէ՛ Բնդհ. ժողովը, թէ՛ Կրօն. եւ Քաղ. ժողովները, Առաջնորդը եւ Գաւ. Վարչութիւնը, միաբանութիւնք եւ շեսուշ խորհուրդներն Տնեսական, Ուսումնական, Վանօրէից եւ Դաստասանական, եւ Հոգաբարձութիւնք ինչպէս նաեւ Հիւանդանոցի Հոգաբարձութիւնն, Թաղ. Խորհուրդը, եւ թէ՛ Յանձնաժողովներ Սովետոյ, Երուսաղէմի, Կաթողիկոսական խնդրոյ եւ եկեղեցւոյ բարեկարգութեան եւ բարձր ուսումնարանի հաստատման, Միաց. , Հայուն. եւ ամենայն ընկերութիւնք, առ եւ ի գաւառս, Եպիսկոպոսունք, Վարդապետք եւ Քահանայք, Դասիարակք եւ Վարժապետք ամենքն ալ կ'աշխատին, եւ այս ամենուս աշխատութեանց նպասակն է Օսմանեան զահուն պաշտպանութեամբն մեր եկեղեցեաց, դպրոցաց զարգացումն եւ առհասարակ Հայ ազգին բարուրդուն եւ յառաջդիմութիւնը հաւատարմութեամբ եւ պարկեշտութեամբ դարուս ուղիղ ոգւոյն համեմատ:

Իսկ եթէ յաջողութիւն չեմք գտներ միշտ, ինձ այնպէս թուի թէ՛ դորին յանցանքը միմիայն յիմ վերայ է, զի ես չկարողացայ եւ չպիտի կարողանամ պէտք եղածին պէս աշխատիլ իմ տկարութեանս եւ ապիկարութեանս պատճառաւ, զորոց հարկիցս խօսած ու գրած եմ ձեզ, միշտ դաւանելով զիմս ապիկարութիւն: Ամեն մարդ իւր պարտքը կը կատարէ կամակար, եւ երբ ի գլուխ կանգնի իւր ծաղըն լսելի ընելու կարող արժանաւորագոյն մէկը, չ'կատարողներն ալ պիտի կատարեն անշուշտ, բաց յինէն որ ապիկար եմ: Ասոր համար աղաչեմ էի բազմիցս որ կարող անձ մը բազմեցնէք յայս ամուս: Հոգիս յօժար բայց մարմինս տկար:

Իմ այս ցաւոցս հետ մեծ ցաւ մ'ալ իմ վրայ եղած անբացատրելի համակրութիւնն յոմանց կողմանէ եւ իմ անծիս վրայ կապուած յոյսն է: Անարդարանալի, անիրաւ եւ նախապաշարեալ համակրութիւն եւ սին յոյս. զի ես քնաւ բան մը չեմ կարողացած ընել այդ համակրութեան արժանաւայու, եւ բան մը չպիտի կրնամ ընել արդարացնելու այդ յոյսը: Ուստի ինչպէս լսի, այդ համակրութիւնն ալ տալանալ մ'է՛ մեծ բարդ-

եալ ի վերայ ցաւոց անձինս, եւ այդ յոյսը անհանդուրժելի  
սառապանք իմ հոգւոյս :

Աստուած ինձ ողորմի եւ զձեզ օրհնէ: իւր ամենաբառ եւ  
անսպառ օրհնութեամբ, ամէն : »

---

ՏՊԱՆՈՐՈՒԹԻՒՆՔ ԵՒ ՄՏԱՅՈՒԹԻՒՆՔ

Ի ՎԵՐԱՅ ՆԱԽԱԳԱՀԱԿԱՆ ՃԱՌԻՆ

Այս դժուին ճառն՝ անտարբեր եւ անկարեկիր չը  
կրնար բնթեռնուլ այն՝ որ հաւատացած է Հայոց  
պատրիարքին անհնուն հայրենասիրութեան, եւ որ  
կը հաւատայ, կամ մանաւանդ գիտէ, թէ Տ. Ներ-  
սէս Վարժապետեան « Հայոց օրհնեալ ազգին »  
բարւոյն համար աշխատեցաւ, գէթ Հայոց ամենէն  
բազմաբնիկ Պատրիարքին հաւատարաջափ: Հան-  
րային խիղճն՝ Ազգային ժողովոյ Սրբազան Նախա-  
գահին արտասուելից խօսքերուն ի պատասխանի՝  
մեծարարբառ կը գոչէ. Տ. ՆԵՐՍԷՍ ՊԱՏՐԻԱՐԻՆ  
ԱՐԺԱՆԱՅԱԻ ՀԱՅՐԵՆԵԱՅ:

\* \* \*

Կան մարդիկ որք կը տեսնեն միայն եղածն, իսկ  
կան որք կը տեսնեն միայն չեղածն. սաի՛ մասամբ  
բարեխառնութեան եւ մասամբ դատաւարաւորութեան  
արդիւնք կը նկատուի. կատարեալ էակներն նոքա  
են՝ որք կարօղ են հաստատել եւ քննադատել մի-  
անգամայն, այսինքն տեսնել եղածն եւ տեսնել  
չեղածն — բոկել կ'ուզենք թերութիւններն ու թե-  
րիւններն: Եղածն ուրացողներ բազում են դեռ ամեն

ազգի մէջ, այլ մանաւանդ մեր ազգին մէջ, ոյր մտքին ու սրտին վրայ ներգործող տարերք այնքան են տարասեռ, ոյր խնացական ու բարոյական դաստիարակութիւնն այնքան փառագեղի բան կը թողու դեռ. Դրական խնաստութիւնէան սկզբանց ծաւալումն ամենէն աւելի պիտի նպաստէր հաւասարակշիւութիւն հաստատուելու մեր խնացական կարգութեանց զարգացման մէջ:

Այս հաւատացեալ ազգին մէջ, այո՛, բազում են ուրացողներ, քննադատական կամ ժխտական (ժըխտելի) միտքեր: Կ'ուրանան յառաջադիմութիւնն. եթէ կը ճանաչեն օրէնքն յառաջադիմութեան, կը ժխտեն կատարուած յառաջադիմութիւնն Հայ ազգին մէջ կամ մարդկային ազգին մէջ. եթէ հիանան եւրոպական ազգաց յառաջադիմութեան վրայ, կ'ողբան Հայոց յետադիմութեան վրայ, զոր կը հռչակեն անընդունակ քաղաքակրթութեան. եթէ ծանօթ են ազգի մը զարգացման պայմանաց, կ'արհամարհեն եւ նոյն խի կը պախարակեն այն անձինքն՝ որք Հայ ազգն այդ պայմանաց մէջ դնելու կը նկրտին: Ոչ միայն ժողովրդական դատուն, այլ եւ խմբագրական դատուն, վարժապետական դատուն, վարդապետական դատուն մէջ ալ կան այսպիսի վարկաբարձի, միակողմանի, բժշկական կամ մանկավարժական խնամատարութեան արժանի միտքեր: Սոցա յախուռն քննադատութիւնք պատճառ եղան՝ երբ մանաւանդ անձնական կրիւք ալ թունաւորուեցան՝ Հայոց Պատրիարքին հրաժարման. եւ պատճառ եղան որ՝ իր աթոռին վրայ վերահաստատուելէ յետոյ ալ՝ Հայոց Պատրիարքն արտասանեց Ազգային

Ժողովոյ բացման նստին մէջ այն դառն նախագահական ճառն որ կարգացուեցաւ :

\* \* \*

Սակայն եթէ բացարձակապէս անիրաւ կամ տգէտ են այն անձինք՝ որք կը ժխտեն Հայոց Պատրիարքին անցեալ անհամեմատ ծառայութիւններն առ ազգն, նոքա կամ այլք անիրաւ են բացարձակապէս, երբ կը դանդաւորին թէ ներքին բարեկարգութեան գործն յամր կ'ընթանայ՝ հակառակ Հայոց Պատրիարքին հանդիսաւոր խոստմանց իր վերահաստատութեան օրն. եւ Ազգային Ժողովոյ Սրբազան Նախագահն իրաւունք ունէ՞ր այնքան ակնուր, այնքան դառն, այնքան հեգնական ճառով մը բանալ 1883 ամի նստաշրջանն: Ո՛չ: Բարձրաշնորհ Տ. Ներսէս Վարժապետեան՝ ի սլատասխան այն դանդատանաց զորս ազգն յայտնեց հանրային կարծեաց թարգման համարուող լրագրաց միջոցաւ՝ աստուածաշնչական շեշտեր կը գտնէ, կ'արտասուէ, կը հեգնէ, եւ կը հռչակէ թէ բոլոր սլաշտոնական մարմինք կը կատարեն իրենց սովորական աշխատութիւններն: Այլ այդ սովորական աշխատութիւններէն աւելի վառատակելով է՝ կ'ըսենք՝ թէ պիտի յառաջանար բարեկարգութեան գործն. եւ որպէս զի սլաշտոնական մարմինք արդէնաւորաբոյն կերպիւ վառատակէին, հարկ էր որ նոր հրահանգներ ստանային՝ ազգային բարեկարգութեան որոշ հիմնադրի մը համեմատ: Ահա այդ ներքին բարեկարգութեան հիմնադիրն է զոր՝ փոխան ներքին բարեկարգութեան սլաշտոնական

խոստման՝ ազգին բերել պարտ էր Հայոց Պատ-  
րիարքն. — եւ միջոցներ այդ հիմնագրին գոր-  
ծադրման:—

Սակայն, ո՞ր Պատրիարք Հայր իմ, հոգիս ի խոր  
կը յուզէ նշանակալի՛ ձայնդ՝ որ ահա դարձեալ ա-  
կանջիս յաւէտ քան երբէք ազդեցիկ կը հնչէ.  
« Աստուած ինձ ողորմի՛: »

### ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹԻՒՆ

Ազգային Սահմանադրութեան 22<sup>րդ</sup> տարեդարձին առիւ  
մտածութիւնք

Եթէ չերգենք մենք, Յարութիւն Սըվաճեան իր  
գերեզմանէն կ'երդէ բոլոր Հայոց համար.

Արի՛ք Հայկազունք, յառաջ ընթանաք.

Սահմանադրութեան նոր բարեւ մ'ալ տանք:

Եւ եթէ ձայն չը հանէինք մենք, քարինք աղաղա-  
կելով՝ պիտի գովէին եւ օրհնէին Օսմանեան բա-  
րեխնամ՝ կառավարութիւնն, որ Հայ ազգին շնոր-  
հեց Սահմանադրութիւնն:

\* \* \*

Ոմանց հրատարակչաց կողմէն սակայն՝ Սահմա-  
նադրականութեան առաւելութիւնք ու Սահմա-  
նադրութեան բարիք ժխտուեցան աւելի կամ  
նուազ հեղինակութեամբ: Եթէ ռամիկ ժողովըրդ-  
եան համար Սանաւար տոտուն էր Սահմանադրու-  
թիւնն, այդ խնոստուն հեղինակաց համար Սահ-  
մանադրութիւնն իբրեւ չար սգի մ'էր՝ որ պիտի

մուրեցնէր ու Տարաարոսին սլիտի մօտեցնէր Հա-  
յութիւնն: Այդ Սահմանադրութեան ոսոխաց մէջ  
կային որք Հօսիւթէն կը ներշնչուէին եւ կային  
որք Պօսիւթէն, երբ իրիմեան՝ Հայաստանեայց ե-  
կեղեցւոյն եւ հանուր Քրիստոնէութեան այն ներ-  
հուն ու ներշնչեալ վարդապետն՝ Աւետարանին մէջ  
խսկ գտաւ եւ ի վեր հանեց հանդիսաւորապէս  
Սահմանադրութեան սկզբունքներն: Յայնժամ պա-  
պանձեցան նոքա, որք յանուն կրօնի կը դատա-  
պարտէին Սահմանադրութիւնն եւ նոքա որք յա-  
նուն բանավարութեան (°):

Եւ սակայն բազումք են տակաւին, որք Սահմա-  
նադրութեան խէթ ախալք կը նային. Գաղտնի կը  
մտածեն կամ յայտնի կը քարոզեն թէ համեմա-  
տաբար նախանձելի վիճակ մ'ունէր Հայութիւնն՝  
յառաջ քան ըզՍահմանադրութիւն: Տրամաբանա-  
կան ըլլալու համար, պարտէին այդ ազգայինք՝  
վայրենութեան մեծ ոռաքեալ Ռուսօին նման՝ ջա-  
տադովել նախնական վիճակն, ուր կը գտնուին՝  
Ափրիկէի ցեղերէն չառեր տակաւին: Այն տաղնու-  
ներն՝ որք կը յուզեն Հայ ընկերութիւնն այս Սահ-  
մանադրական շրջանին մէջ՝ հազուադէպ էին ան-  
տարակոյս նահապետական կամ Ամիրայապետական  
շրջանին մէջ, ուր նուազ՝ բնականօրէն՝ զարգացած  
էին զգալու, խորհելու, կամելու կարողութիւնք  
առ Հայս. Այլ այդ տաղնաւորներն անձանօթ են  
նախնական շրջանին մարդոց, որք անգլիտակցաբար  
կապրին օր օրին, ամենանախնական մարմնական  
պիտոյից յաջեցման շրջանակին մէջ դառնալով եւ  
բնութեան ծոցն իբր անասուն շրջելով վայրավա-

տին: է՞ր՝ կ'ըսեսմ՝ մեր հակասահմանադրականք բացազանշութեան չափ տրամաբանութիւնն ալ չե՞ն սիրեր, եւ փոխան ջատագովելու Նահապետական դրութիւնն — որ նախորդ դրութեան մը վրայ յառաջադիմութիւն մ'է, — չե՞ն յորդորեր Հայերն որ աւելի ետ երթան եւ հաստատուն այն վիճակին մէջ, ուր մարդիկ վայրի գազաններէն կը հալածուին՝ ամիրաներէն հալածուելու տեղ...:

\* \* \*

Ի՞նչ կ'ըսեն հակասահմանադրականք, երբ երանեն հին բարի՝ ժամանակն. երբ Ամիրայից իշխանութեան անդարձ օրերուն վրայ խօսին, ի՞նչ կ'ըսեն: Կ'ըսեն թէ Հայք աւելի հարուստ եւ աւելի կրթեալ էին, նիւթապէս եւ բարոյապէս աւելի զարգացեալ էին Սահմանադրութենէն յառաջ: Ինչպէ՞ս պիտի կրնային ըսել զայդ. Ո՛չ մեք, այլ մեր աշակերտաց յետինն՝ հակասահմանադրական Աղային սլաղարեամբ պիտի սլատասխանէր. « Բայց դուք՝ ներեցէք ինձ ըսել՝ չը գիտէք թուաբանութիւն, չը գիտէք տնտեսագիտութիւն, չը գիտէք թէ ի՞նչ է կրթութիւնն. համբեւ չը գիտէք դուք, եւ ո՛չ դատել: Եթէ հարստութիւն ըսելով դրամ կ'իմանաք, այսօր հազիւ դրամասեօ կը կոչենք ձեր մեծասրանձ սեփական-ֆեւկիներն. եթէ հարստութիւն ըսելով դրամագլուխ կ'իմանաք, — որ աւելի կատարեալ գաղափար մ'ունենալ է հարստութեան վրայ, — թէ՛ նիւթապէս եւ թէ՛ բարոյապէս մանաւանդ բազմապատկուած է Հայոց դրամագլուխն: Եթէ կրթութիւնն ըսելով քերականութիւն

ու ճարտասանութիւն կ'իմանաք, մենք կ'իմանանք  
գրական ու գրական գիտութեանց ամբողջութիւնն :  
Եթէ դուք Բագնալիւս մ'ունէիք որ երկնակենցաղ  
էակներէ զխաւորապէս կը շարագրուէր, որ օտա-  
րածոյլ տառերով կը շարուէր, եւ որ միայն վար-  
դապետաց աւ հազուադիւտ ուսուցչաց կողմէն եր-  
կիւղածութեամբ կը կարդացուէր, մենք ունինք՝ բաց  
ի քաղաքական մեծ ու փոքր օրաթերթներէ՝ գրա-  
կան, գիտական եւ խմաստասիրական Հանդէսներ,  
որք աշխարհական գրչօք մանուանդ կը շարագ-  
րուին, որք հայածոյլ տառիւք կը շարուին, եւ որք  
ս'չ միայն հազուադիւտ կրօղ կարդացողներէ, ուսու-  
ցիչներէ եւ ուսումնականներէ կ'ընթերցուին, այլ  
ուսանողներէ եւ ուսումնասէր անձերէ . ո՛չ միայն  
այրերէն, այլ եւ կիներէն, աղջիկներէն ալ կը կար-  
դացուին անյազաբար, — եւ քննաբար : Եթէ անդ-  
լիներէն՝ իբրեւ լեզու բողոքականի, եթէ բնական  
գիտութիւններն՝ իբրեւ գիտութիւնք անհաւատի,  
կարտաքսուէին հին բարձր ժամանակին դպրոցներէն  
— որք մատուլ կը համրուէին, մեր գրիչով համ-  
րուող ու հանապաղ աւելցող դպրոցներուն մէջ  
ազատօրէն կ'ուսուցուի գրախօսանուագ<sup>(1)</sup> . այն  
անդլիներէն՝ որ արեւելեաց ամենէն զարգացեալ  
ու զարգացուցիչ աղիւսաց միոյն լեզուն է, եւ կ'ու-  
սուցուին բնական գիտութիւնք, որովհետեւ գի-  
տենք մենք թէ Նիուզըն՝ աշխարհիս ամենամեծ  
բնագէտն՝ ամենէն ալ մեծահաւատ մարդն եղած  
է բոլոր աշխարհիս : Եթէ ձեր քարոզիչը արքա-

(1) Ընթերցողը անշուշտ իմացան Թէ կ'ականարկուի Միլլընի  
Դրախտ Կոռուսեայ հրաշալի բերձուածին :

յութեան գերանայ շեփոյաճեներուն ու գեհենին անշիջանելի խարոյկներուն վրայ կը խօսէին, մեր քարոզիչք օր քան զօր աւելի կը խօսին ազգային իրաւանց ու պարտուց վրայ, կրթութեան ու քաղաքակրթութեան բարեաց ալ վրայ: Եթէ մեծաւ մասամբ, աւսող, ամիրայից զաւակունք այսօր կը մուրան, աղքատ աշխատաւորաց զաւակունք այսօր մարդ կ'ըլլան ու մեծարանաց կ'արժանանան, ի շնորհս այն հաստատ կրթութեան՝ զոր «իրենց դործոց զաւակ» պարկեշտ ու պանծալի վարժապետաց ոմանց ձեռք կ'ընդունին, եւ ի շնորհս այն հաւասարութեան վեհագոյն սկզբան՝ որ գեր ի վեր կը նկատէ մագաղակէն արժանիքն եւ որ ոգին է մեր Սահմանադրութեան: Եթէ մեքենաբար ամիրայք կը դաւանէին Բրիտոնէութիւնն, Հայք կը թափանցեն այսօր ոգին խի Բրիտոնէութեան: Եթէ տգիտաբար ամիրայք կը դաւանէին Հայութիւնն, Հայք այսօր կը ծանօթանան ոգւոյն Հայութեան եւ աշխարհի կը ծանօթացնեն զայն: Եւ հին Պատրիարքաց ո՞րն համարձակած է խօսիլ, բարձրաճայն խօսիլ «գարուս ոգւոյն» վրայ. կարգացինք այդ բառերն Նախագահական ճառին մէջ. «... Դպրոցաց զարգացումն եւ առ հասարակ Հայ ազգին բարւոքումն եւ յառաջադիմութիւնը հաւատարմութեամբ եւ պարկեշտութեամբ ԴԱՐՈՒՍ ՈՒՂԻՂ ՈՐԻՈՅՆ համեմատ:» Ո՞ր Պատրիարք, ամիրայական ժամանակին մէջ, ցոյց տալով քանի մը աղքատ եւ ազգասէր երիտասարդներ՝ մեծամեծաց ըսած է Բրիտոնիստան մեծութեամբ. «Օրինակ առնէք այս փոքրերէն:» Ո՞ր վարժապետ ազգային

Ժողովոյ մը մէջ յանդգնած է ճայն բարձրացնել ու գոչել աւագաց. «Ձեր մէջ մարդ ալ կայ որ այս Ժողովոյն շնորհիւ բարձրացած է<sup>(1)</sup>»։ Այս ամենն, հակասահմանադրական Ալան, կ'ապացուցանէ թէ Հայ ազգն նկմթապէս ու բարոյապէս յառաջացած է Սահմանադրութենէն ի վեր եւ Սահմանադրութեան շնորհիւ. Սահմանադրութիւնն՝ անմահ Սվաճեանի բառերով՝ նոր հոգի, նոր կեանք պարգեւեց արդարեւ նուազեալ Հայութեան։»

\* \* \*

— Թուղթի կտորի մ'ազդեցութիւնն այդքան մեծ է, սխտի գոչեն ոմանք զարմացմամբ։

— Այո՛, զի Թուղթի կտորն որ կը սլարգեւէ հողի եւ կեանք, կը սլարունակէ հարկաւ հողի եւ կեանք։ Ի՞նչպէս յօրինուեցաւ Սահմանադրութիւնն. — Ուսումնականք ազդին մտածեցին. Հայ ազգն իր բնիկ տարերօք եւ օտար քաղաքակրթութեան տարերց ընտրանօք նորակազմելու կոչեցեալ ուսումնականք՝ տարիներով նկատեցին ու հետազօտեցին ու մտածեցին. իրօղութիւններ դիտեցին, եւ Թուղթի կտորի մը վրայ բան մ'ուրուագրեցին. եղելութիւններ լեցին, եւ Թուղթի կտորի մը վրայ բան մը նշանակեցին. բարձր ակմբոց մէջ մտան ու մտախոհ դուրս ելան, եւ մատխտով իսկոյն Թուղթի կտորի մը վրայ բան մը տողեցին. խռան խառնուեցան Հայ Ժողովրդեան, նորա խօսակցութեանց մասնակցեցան, նորա կենաց եւ զգացմանց տեղեկացան, եւ երբ վերադարձան իրենց գրասենեակն՝ արտասուեցին

(1) Դ. ՄՏԵՓԱՆ ՓԱՓԱՋԵԱՆ, Ազգային Ժողովոյն մէջ։

դառնագին, ու թուղթի կտորի մը վրայ բռնէր գրեցին. Այնուհետեւ մտան մեծագոյն ու մթա-  
գոյն այն ամբօխին մէջ՝ որ մարդկութիւն կը կոչ-  
ուի, զայն ալ ընդ երկար ուսումնասիրեցին — նո-  
րա կեանքն եւ ընթացքն ի սկզբանէ աշխարհի.  
խղճամբիտ հարցասիրեցին ամեն ազգաց օրէնադի-  
ւերն եւ իմաստասէրներն, անգամ մ'ալ տկնարկ  
մը Հայ ազգին վրայ նետեցին, եւ վերջապէս միա-  
ցան եւ միացուցին իրենց թուղթի կտորներն. —  
Այդ է որ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹԻԻՆ կը կոչուի:

\* \* \*

Եթէ ոչ տգէտ, ի՞նչ են ուրեմն նոքա, որք կը  
ծիծաղին այդ տետրակին վրայ. որք անգործադ-  
րելի՝ կամ նոր բառերով՝ մեռեալ տառ. կ'անուա-  
նեն այդ տետրակին մէջ արձանագրեալ պարտուց  
եւ իրաւանց սահմաններն, յայնմ պարունակեալ  
օրէնքն, — ըստ որում արդիւնք ուսումնական  
երիտասարդաց ոմանց մտաց: Ամերիկացի մեծ ի-  
մաստասէրն Տրէյբէր կը գրէ Պասնուքիւն Եւրոպայի  
մտաւոր զարգացման գերահռչակ գրքին սկիզբն.  
«Ազդ մը, հետեւաբար մարդկային ազգն, այլ եւ  
այլ մտաւոր աստիճանի մէջ գանուօղ մարդկան դա-  
սերէ կը բաղկանայ. գերդաստան մ'է, ոյր ան-  
դամք տարբեր տարիք ու տարբեր իմացական վի-  
ճակ ունին. Ես ուշադրութիւն պիտի նուիրեմ այդ  
գերդաստանին մէջ տնդամոց, որք ամենէն աւելի  
ճշդիւ կը ներկայեն նորա տիպն եւ կամ որք յա-  
ռաջացած ու զարգացած են ամենէն աւելի:» Զի  
գերդաստանին միւս անդամք՝ այդ զարգացելոց

վիճակին պիտի հասնին, նոցա ներդործութիւնն հեռուստ կամ մօտուստ կրելով. Սոքա են, որք կը խմբագրեն օրէնքներն, որք կը վարեն այդ օրինաց գործադրութեան վրայ հսկողութեան բարձրագոյն սլաշտօնն, որք կ'ուսումնասիրեն բնական եւ ընկերական երեւոյթներն, որք կը մշակեն գեղաստառներն ու գեղարուեստներն, որք ի մի բան՝ ուղղակի կամ անուղղակի՝ կ'առաջնորդեն բոլոր գերդաստանն — ի լաւագոյն վիճակն: Նոր ժամանակաց մէջ, զարդացեալ դասուց եւ անզարդացեալ դասուց միջեւ տարբերութիւնն ասպաքէն նուսպ մեծ է քան նախնի ժամանակաց մէջ, ուր կը թերանային նիւթական ու բարոյական հաղորդակցութեան միջոցը: Այս պատճառաւ՝ կը յուսանք՝ բառական իմաստով ալ պիտի ճշմարտանայ վաղ Սահմանադրութեան վեհագոյն հեղինակաց միոյն խօսքն. «Հուսկ ուրեմն ազգն ամբողջ եղաւ սահմանադրական:»

Մինչեւ որ ազգն ամբողջ՝ մտօք եւ իրօք՝ ըլլայ սահմանադրական, պիտի պատահին այն զեզմուռներ, զրիմուռներ, անկանոնութիւնք, զորս հակասահմանադրականք Սահմանադրութեան հաշուոյն կը գրեն. Պէտք է վերադրել զայնս սահմանադրական դրութեան, այլ ազգին անպատրաստութեան: Ըսինք արդէն. Գերդաստանի մ'անդամք տարբեր հասակ ու տարբեր խնացական վիճակ ունին. նոյնպէս ընկերութեան մը զանազան դասք: Պարտինք գրգռել յեանեալ դասերն՝ յառաջացեալներուն հասնելու համար. պարտինք գրգռել մերթ յառաջացեալ դասերն ալ՝ յեանեալ դասուց եւս աւելի մեր-

ձենալու, սոցա վաղընդ փոյթ փրկութեան համար։ Պարտինք քննադատել, երբ տեղի կայ, պաշտօնական մարմնոց ընթացքն եւ արարքն. եթէ չափազանց լեզու կը գործածենք մերթ, եթէ միմիայն թերութեանց վրայ կը խօսինք մերթ, բարի է մեր նպատակն՝ որ է — գործել աւելի ազդեցութիւն եւ գոյացնել աւելի յառաջադիմութիւն ։

### ՎԱՐԺԱՊԵՏԱՆՈՑ

Վարժարանաց վիճակին բարեփոխման եթէ կրթական կանոնադրին կատարելութենէն կախումն ունի, նոյնքան ալ կախում ունի վարժապետներէն՝ որք կանոնաց գործադրիչներն են։ Եթէ վաղ ազգային վարժարանաց ի գործադրութիւն յլլել լաւ կանոնադիր մը, պիտի կրնայ բեղմնաւորիլ ի ձեռս այնպիսի վարժապետաց, որք ընդհանրապէս ուսած չեն լաւ, իսկ ուսուցանել բնաւ։ Էր երբեմն արհեստի յարմարութիւն չունեցող կամ իրենց արհեստին մէջ յառաջացման անկարող անձինք, — յարգանք կոչեցեալներուն, — անուննին կը փոխէին եւ քահանայ կ'ըլլային, եւ դեռ կ'ըլլան. այսօր ալ յաճախ գործ չը գտնող կամ գործէ ճամբուող երիտասարդք՝ ակնոց մը կը դնեն եւ ահա վարժապետ են, եւ այդ վարժապետաց ձեռք վարժուած համբալք վաղ ազգին ուսումնականներն, աւաղ, պիտ' ըլլան, — եւ գուցէ վարժապետներն, եւ գուցէ վարժապետաց համարաւուններն, ուսումնարանաց հոգաբարձուներն ։

Ուրեմն այսօր պանիր հացի տխուրից չափ զգալի եղած է վարժապետանոցի մը պէտքն. եւ այդ հաստատութեան հաստատապէս ակնկալեալ բարիքն այնքան մեծ են, մինչ զի Բարձրաշնորհ Պատուիրիարք Հայրն իր վերահաստատութեան օրն արտասանեց նախ այդ բառն՝ որ իր անդւան մէկ օժանցն է — վարժապետանոց: Այն երանաւէտ օրէն ի վեր օրեր եւ օրեր անցան, եղանակներ եւ եղանակներ ալ սահեցան անցան, սառնամանիք հալեցան ու դալարիք գեղեցեցան. եւ ազգայինք՝ Գոյր Անկախն նման՝ եւ ոչ բանի մը գալուստն եւ կտր բացումն, աւալ, դեռ տեսան:

Որովհետեւ՝ առանց կրթական խորհրդոյ անդամ ըլլալու՝ կրթական խնդրով կարի կը զբաղիմ, կրթատէր անձինք ոմանք ինձ մերթ ընդ մերթ կը հարցնեն «Ե՞րբ պիտի բացուի վարժապետանոցն»:» Այդ հարցումներն անարատասխան չը թողլու համար, անսլաշօտ կերպիւ գիմեցի կրթական ինքնուրուի՝ հարցնելով թէ երբ պիտի բացուէր Կեդրոնական վարժարանն որ «իւր գործողութեանց հիմ պիտի ըլլար»:» Կրթական խորհուրդն ալ սլաշօտնապէս հարցուց Ազգային վարչութեան (Երկրագործի Հրաշխայն<sup>(1)</sup>) պիտի հարցնէ՝ ո՞ր վարչութեան, ան-

(1) Հրաշխայ կը մտորի կարծելով թէ «ծայրայեղ և անսպասելի գովեստներ» շտապեցի Պարոն Մկրտիչ Էսանանին այն «մի բանի ոսկւոյ համետ նպատին» համար զոր հաճեցաւ մատուցանել Գրախն եւ Իմաստասիրական Շարժումին: Ես Պարոն Էսանանէն նպատ ընդունելէ յառաջ գովեցի և յաւիտեան պիտի գովեմ այդ հազուագիւտ ազգայինն՝ այն ծառայութեանց համար զորս ազգին կը մատուցանէ ծածկաբար, առանց իր ձախն խմանալու. — Թող այլեայլ զրագիտաց իր նպատներն որք սոցա կողմէն

ուանական թէ իրական վարչութեան) թէ երբ պիտի բացուէր կեդրոնական վարժարանն, որ կեդրոնական վարչութեան՝ Ապագային քով պիտ' ըլլար ամենամեծ վկայականն: Ազգային վարչութիւնն ալ հարցուց Տնտեսական խորհրդոյն թէ՛ երբ պիտի բացուէր վարժապետանոցն, որ Տնտեսական խորհրդոյ անդամակցութեան համար ալ ձեռնհաս անձեր պիտի սլատրաստէր (իր այս խօսքով Ազգային վարչութիւնն անտարակոյս չէր իմանար ժխտել ներկայ անդամոց կարողութիւնն): Հուսկ ուրեմն Տնտեսական խորհուրդն ալ հարցուց... բակլայ նետող կանանց թէ՛ երբ պիտի բացուէր վարժապետանոցն ուր՝ երկրային եւ երկնային բոլոր գիտութեանց հետ՝ հմայութիւն ալ պիտի դասախօսուէր, որպէս հռչակաւոր Ալեքսանդրիոյ դպրոցին մէջ: — Չիմացանք դեռ բակլայ նետող հարցուկին պատդամն...:

## Մ Ա Յ Տ Օ Ն

Մինչ կրթական ծրագիրը եւ կանոնագիրք յանձնաժողովէ յանձնաժողով — ամառ թէ՛ ձմեռ — օգտափութեան կը պատին, անդին երկու կրթա-

հռչակուեցան ազգօգուտ երկասիրութեանց ճակատն: Եթէ Հրաչեայ ստորագրող տաղանդաւոր գրագէտն՝ ինձ ի մասնաւորի ալ ըսած չըլլար ինչ որ գրած է ի հրապարակի, ապաքէն իրաւունք չը պիտ' ունենայի հրատարակել այս տողերն, ըստ որում քաղաքավարաբար անուանած չէ զիս Հրաչեայ Թափանցիկ այն Թշնամական գրութեան մէջ, որով պարտ համարած է յանուն Երկրագունքի խրախուսել Գրական եւ Իմաստասիրական Շարժումն, — որ փութաց ողջունել Ասիական քնկերութեան կարեւոր հրահրականութիւնն:

րանք՝ առանց կեդրոնէն ծրագիր, կանոնագիր եւ արտօնագիր, օգնութիւն եւ օրհնութիւն հայցելու, Հայութեան ուսեալ եւ դաստիարակեալ անդամներ կը նուիրեն ամեն ամէ Հայկական կրթարանին եւ Պէրպլէրեան վարժարանին մէջ Հայ մանկտին՝ կանոնաւոր երկրորդական կրթութիւն եւ ազգային դաստիարակութիւն կ'ընդունին. եւ իրենց դպրոցական կենաց մէջ արդէն կը ջանտն պիտանի հանգիստանալ հանրութեան ու նպաստել լրւսոյ ծաւալման, աշխատակցելով ընտանեկան հաւաքածոյից եւ օրաթերթից, եւ աշխատելով ի նպաստ ազգային կրթական ու գիտական հաստատութեանց. — այսպէս Հայկական կրթարանին սանունը սովորութիւն ունին ամեն տարի ներկայացումներ տալ, ոյց հասոյթն Ազգային Հիւանդանոցին եւ Սրբազգիւղի Ս. Թարգմանչաց դպրոցին ընդմէջ կը բաժնուի:

Շնորհիւ այս հաւասարակշիռ դաստիարակութեան — մարմնոյ մտաց եւ սրտի դաստիարակութեան — զոր կ'ընդունին, սոյն կրթարանաց սանունը կը ճանչեն զբոսանաց կարեւորութիւնն ալ. արդէն Պէրպլէրեան վարժարանին հիմնադիրն է Ժողովրդեան զբօսանաց հեղինակն: Ամեն տարի, սովորական զբօսանքներէն զատ, Պէրպլէրեան եւ Գուրգէնեան սանունը կ'երթան ամբողջ օր մ'անցնել ընտելեան ծոցն եւ Մայսօն<sup>(1)</sup> կատար-

(1) Գրտսէրն ու կրթասէրն Պարոն Յակոբ Արշակ հնարեց այս բառն, իբրեւ Յարգմանութիւն Գերմանական Manifest բառին: Հըրապարակաւ կը շնորհատրեր այս նկատմամբ Ազգային Մատենադարանի հանճարեղ հիմնադիրն, որ հեղինակ է նաեւ գրաճարակ բառին, որպէս ընթերցողը զիտեն:

րել: Այս տարի, զխոմամբ կամ զխոմամբ, Հայկական կրթարանի մայրոցին օրն հանդիպեցաւ Ազգային Սահմանադրութեան տարեգարծի օրին, եւ միանգամայն կատարեցինք կրկին տօներն: Յատուկ նաւաճիգ շոգենաւով մը — որ նաւուց տեղ սրտեր կը ձգէր իր ետեւէն — մեկնեցանք երգելով Օրթաքէօյէն, եւ զախամբք քերելով եւ զարմանասքանչ Պոսիորական ափանց վրայ զմոյլելով, գնացինք ի Պէօյիւքտէրէ. Գէստանէ-Սուլին էր մեր ժամանակէտն: Հոն ալ երգեցինք աղբերակաց ու սոխակաց հետ, ու պտրեցինք, ու պուրակաց շահապտներն արթնցուցինք, ու ճաշեցինք, ու յիշեցինք, ու բաժակ առաջարկեցինք. Յիշեցինք Սահմանադրութեան անմահ հեղինակներն, ու բաժակ առաջարկեցինք Հայութեան լազմարդուն մշակներուն:

Կրկին եղաւ օգուտն այս մայրոցին. Հայկական սանունք օգտեցան մարմնապէս, ողորտարար — եւ անյադարար — շրջելով, ուստոստելով, մագլցելով, թաւալելով, ու թնդացնելով օգոց դաշտերն. եւ ըստ Հէրպէրդ Սթենտէրի մարմնամարդի լաւագոյն եղանակն այս չէ: Բարոյական օգուտն ալ մեծ եղաւ այս տօնին. այդ մեծ պտոյտէն, այդ փոքր ուղեւորութենէն վերադարձին, աշակերտք շուսադքաւներու զորովն իրարու նկատմամբ կը յայտնէին. այն սահմանադրական խօսակցութեամբք հոմեմեալ հացկերոյթին մէջ ալ՝ լաւ եւս զգացած էին թէ ինչ է ազգն եւ թէ ինչ պարտիք ունէին ազգային:

Ազգատէր վաճառական Պարոն Ռուբէն Կիւմիւշկերտան, որ ներկայ էր ի Գէստանէ-Սուլի, հաճե-

յաւ չաքար բաշխել աշակերտաց, այց մատերս մրցանակներ ալ պիտի բաշխուին: Իսկ երբ իջանք ի Մէզար-Պուռնի, Հայկական կրթարանի Հիմնադիր-Տնօրէնին աներոջ՝ Պարոն Նիկողոս Յակօբեանի տունէն՝ չաքարէն յետոյ եւ մրցանակներէն յառաջ՝ մայիսի գեղավայլ վարդեր բաշխուեցան Հայկական սանունց, որք պահիկ մը կարծեցին ըլլալ եգեմական դրամոն մէջ: Կենացս ամենագեղեցիկ ատուրց մին եղաւ 1885 Մայիս 26 Հինգշաբթի օրն:

#### ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ՄԱՄՈՒԼ

Արեւելեան Մամուլը երեքտասանամեայ Հանդէսն, որ մեծաւ մասամբ Պարոն Մամուրեանի գրչէն կ'ելնէր, Մայիս ամսէն սկսելով ալ կ'ելնէ Մամուրեան Տպարանէն:

Մամուրեան անունն արդէն անբաժան էր Տպագրութիւն բառէն, որպէս տպագրութիւն անունն համանիչ է յոյս բառին: Ընթերցողք կը յիշեն Վիքդօն Իւկօի խօսքն, որ նոյն Զմիւռնիաւորիս Հանդիսի մը բնաբանն եղած էր. « Ընկերային աշխարհի լոյսն է տպագրութիւնն. եւ ո՛ւր կայ լոյս, հոն կայ Նախախնամութեան մատն: » Արդարեւ ընկերային աշխարհի մեծագոյն բարիքն է լոյսն, հեհետեալաբար եւ յարեալ մակդիրին արժան են ամենէն աւելի Տպագրութեան հնարիչն ու լուսոյ ծաւալիչներն: Ո՛չ տպագէն նոյն իրաւամբ կրնանք տղգային ամենամեծ բարերարաց մին համարել Պարոն Մատթէոս Մամուրեանն, որ քառօրդ դարէ մ'աւելի ժամանակէ հետէ՝ Հայ մտաց սնունդ կը հայթայթէ. Մամուրեանն՝ որ լոյս կը ծառայէ

Հայ ընկերութեան ամեն խաւերուն մէջ, իր դասագիրքերով եւ իր դասախօսութիւններով, իր թարգմանութիւններով եւ իր հեղինակութիւններով, եւ հոսկ ուրեմն իր Արեւելեան Մամուլով, Հանդէս պատուաբեր արդարեւ հանուր Արեւելեան մամուլն:

Գլորոցի նստարանաց վրայ կարդացած ու սիրած ըլլալով Մամուրեանն, եւ իր ոգեւորարար մատենագրութեանց ընթերցումէն օգտած ըլլալով մեծապէս, յանհուն բերկրեցայ երբ իմացայ թէ գրականութեան սիրոյ առատածեռն անձինք՝ իր գրչին արագութեան հասնող արագատիպ մամուլ մը եւ իր մտաց առատութեան հաւատարոջ հարուստ տպարան մը նուիրած են Արեւելեան Մամուլոյ մեծանուն խմբագրապետին:

#### Մ Ա Ս Ի Ս

Մասիսի համարժեք Հայ քերք մը չը գտնուելով, իր քացականութիւնն հրապարակի վրայ մեծապէս զգալի կ'ըլլայ: Կը զգանք նաեւ քե Հայք քաւական յետադեմ են տակաւին, զի չեն կարող քանի մը մեծ օրաբերքներ ապրեցնել, — կ'իմանանք հայայեցու մեծ օրաբերքներ:

#### Ս Ղ Ջ Ո Յ Ն Մ Ա Ր Ի Ա Մ.

Պարոն Տիգրան Զուհաճեան, երաժշտութեան հեղինակ մ'է տաղանդաւոր որքան բեղմնաւոր. Իր նուագներն ու նուագաւորներն իրարու կը յաջորդեն, իրարմէ գեղեցիկ՝ ըստ վկայութեան նուագադատից իսկ: Կը ցաւինք քե ձեռնհասութիւն չունինք նուագադատական յօդուած մը գրել մեծամուն Հայ երաժիշտին վերջին երկին վրայ, զոր հաճած է մեզ յղել: Այլե՛ Մառխան՝ շնորհիւ գեղարուեստասէր Պարոն Յովհաննէս Արշակունիի փառաւորապէս տպագրուած է Վեհապալ մէջ եւ ձօնեալ առ Օրիորդ Նուարդ Գարին, Մեղակութեան յառաջադեմ աշակերտունի մը՝ որ կոչուած է մեծ երաժշտունի մ'ըլլալ: